

Marek Zwoliński

Zakład Psychologii Klinicznej Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

WARUNKI ŻYCIA I POCZUCIE KOHERENCJI A PICIE ALKOHOLU PRZEZ MŁODZIEŻ¹

WSTĘP

„Ósmy raport specjalny dla Kongresu USA na temat alkoholu i zdrowia” [3] przyjmuje tradycyjne rozróżnienie na psychologiczne i społeczne czynniki warunkujące picie alkoholu. Wśród koncepcji czynników psychologicznych największą popularność w ciągu ostatnich 30 lat zdobyła hipoteza redukcji napięcia za pomocą alkoholu. Hipoteza ta stała się źródłem wielu badań [3], z których wynika wniosek, że redukcja napięcia może być tylko jednym z wielu czynników motywacji do picia. Ciekawe jest również to, że w pewnej liczbie badań nie udało się wykazać wpływu stresowych zdarzeń na picie alkoholu przez kobiety nawet wówczas, gdy kontrolowano poziom unikania jako sposobu radzenia sobie ze stresem lub poziom oczekiwania pozytywnych skutków alkoholu.

Poznawcze modele motywacji do picia wg „Ósmego raportu” [3] wskazują na 1) rolę oczekiwań dotyczących nie tylko fizycznych i afektywnych skutków picia, ale także skutków związanych z sytuacjami społecznymi lub 2) próbując zidentyfikować wpływ alkoholu na procesy przetwarzania informacji. Należąca do tej drugiej kategorii koncepcja alkoholowej „krótkowzroczności” sugeruje, że niektóre osoby mogą próbować osiągnąć za pomocą alkoholu podwyższenie sytuacyjnej samooceny oraz poczucie mocy i kontroli.

Cytowany raport wskazuje też na charakterystyczne dla okresu dorastania źródła motywacji do picia alkoholu związane z procesem uniezależniania się od rodziców. Frączek [4] jest tu bardziej precyzyjny i stosuje rozróżnienie na coś, co można chyba nazwać motywacją zadaniową - doświadczenia związane z alkoholem na skutek swego normalnego charakteru mogą być zadaniem rozwojowym dla dorastającego - oraz motywacją do przeciwstawiania się wartościom i autorytetom dorosłych (rezultatem takiej motywacji jest pewien rodzaj transgresji lub kompensacji).

¹ Artykuł stanowi znacznie zmodyfikowaną wersję referatu [8]. Praca została wykonana w ramach tematu IPIŃ ALC 43/95.

Zagadnienia wpływu społecznego „Ósmy raport” prezentuje m.in. w kontekście roli rodziny i rówieśników. Zwraca się tu uwagę na funkcje kontrolne i modelujące rodziców oraz na pośredniczący wpływ niektórych właściwości funkcjonowania rodziny, a także na to, że niektóre badania wykazują znacznie większy wpływ rówieśników niż rodziców i innych czynników (np. motywacji do redukcji napięcia związanego ze stresem) na picie alkoholu przez dorastających.

Antonovsky [1] poszukując przyczyn utrzymywania dobrego zdrowia mimo życia w warunkach silnych stresorów stworzył pojęcie poczucia koherencji. Definiuje on to poczucie jako „globalną orientację jednostki wyrażającą stopień jej ogólnego, trwałego choć dynamicznego przeświadczenia, że 1) bodźce pochodzące z wewnętrznego i zewnętrznego środowiska jednostki, które pojawiają się w trakcie życia, są ustrukturuwane oraz dają się przewidzieć i wyjaśnić, 2) zasoby są dostępne dla jednostki tak, by mogła ona sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce, i 3) wymagania te są wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania się” [1, s. 19]. Trzy wymienione składniki poczucia koherencji Antonovsky [1] nazywa zrozumiałością, sterowalnością i sensownością (zgodnie z polską tradycją tworzenia nazw dla konstruktów psychologicznych należałoby raczej mówić o poczuciu zrozumiałości, poczuciu sterowalności i poczuciu sensowności). Poczucie koherencji w koncepcji Antonovsky’ego pełni rolę głównej zmiennej modyfikującej wpływ stresorów (zwłaszcza tych o charakterze długotrwałym) na zdrowie i adaptację do stresu.

Pohorecka i Jelonkiewicz [7] opierając się na hipotezie redukcji napięcia oraz na ogólnej koncepcji Antonovsky’ego sformułowały przypuszczenie, że osoby o wysokim poczuciu koherencji będą rzadziej i w mniejszych ilościach piły alkohol, niż osoby o niskim poczuciu koherencji.

Przeprowadzona przez nie seria analiz całkowicie potwierdziła to przypuszczenie w przypadku chłopców z ostatnich klas szkół średnich, zaś w przypadku dziewcząt uzyskano tylko potwierdzenie zależności między poczuciem sensowności a częstością i ilością wypijanego jednorazowo alkoholu. Ponadto autorki te stwierdziły zależność między częstością występowania utraty świadomości po alkoholu a wysokością ogólnego poczucia koherencji (SOC); i u dziewcząt i u chłopców częstsze utraty świadomości łączyły się z niższym SOC.

Z koncepcji interpretujących picie alkoholu jako sposób na redukcję napięcia stresowego wynika hipoteza, że warunki życia, jeśli są stresogenne, mogą prowadzić do nasilenia picia. Z koncepcji traktujących picie alkoholu przez dorastających jako normatywne zjawisko rozwojowe wynika, że te środowiska społeczne (rówieśnicze, rodzinne, zawodowe itp.), w których picie traktowane jest jako zadanie rozwojowe, będą sprzyjać picu alkoholu przez młodzież. Sprzyjającą rolę mogą też spełniać takie warunki życia młodego człowieka, które nie utrudniają mu realizacji wspomnianego zadania rozwojowego. Do takich warunków można zaliczyć sytuację ograniczenia kontroli ze strony dorosłych przeciwnych picu przez młodzież (np. wskutek braku jednego z rodziców, pracy zarobkowej obojga rodziców, zamieszkiwania w internacie itp.), dostępność środków na zakup alkoholu oraz dysponowanie wolnym czasem (np. wtedy, gdy nie pracuje się w czasie wolnym od zajęć szkolnych lub nie poświęca się wiele czasu na wykonywanie zadań związanych ze szkołą).

Z koncepcji Antonovsky'ego wynika, że wysokie poczucie koherencji (SOC) powinno niwelować wpływ stresogennych warunków życia. Mniej jest jasny wpływ SOC na realizację zadań związanych z piciem alkoholu - próba sformułowania odpowiednich hipotez może odwoływać się do wprowadzonego przez Antonovsky'ego rozróżnienia składników SOC, a także do rozróżnienia zadań na zadania własne podmiotu i zadania stawiane przez środowisko społeczne.

Z definicji wspomnianych składników SOC wynika, że silne poczucie sterowalności będzie sprzyjać przekonaniu dorastającego, że dostępne są dla niego środki do poradzenia sobie z zadaniem (np. pójścia na imprezę alkoholową), zaś poczucie sensowności będzie sprzyjać uznaniu tego zadania za warte wysiłku i ryzyka; w sumie oba składniki powinny sprzyjać realizacji zadania niezależnie od tego, czy są to zadania własne młodego człowieka czy zadania stawiane mu przez środowisko. Z kolei wysokie poczucie zrozumiałości może przypuszczalnie prowadzić do niezależności od opinii innych osób, w tym i od zadań stawianych przez rówieśników, a więc i zadań związanych z piciem alkoholu.

Z powyższych rozważań wynika, że zasadne jest pytanie o względną wagę warunków życia oraz poczucia koherencji i jego komponentów jako czynników wpływających na picie alkoholu przez młodzież kończącą szkołę średnią.

Artykuł niniejszy, prezentujący badania wykonane na zasadniczo tym samym materiale empirycznym, co praca Pohoreckiej i Jelonkiewicz [7], jest wstępnym krokiem do realizacji postulowanych przez „Ósmy raport” [3] analiz wielozmiennowych.

METODA

Osoby badane. Z wyjściowej grupy 544 uczennic i 462 uczniów ostatnich klas szkół zawodowych w Ełku, Kołobrzegu, Kraśniku, Oświęcimiu i Warszawie [5] analizie poddano odpowiedzi od 389 do 438 dziewcząt i od 308 do 376 chłopców.

Zmienne, narzędzia i wskaźniki

Zmienne dotyczące warunków życia. Do badania warunków życia wykorzystano 10 z 13 pytań Kwestionariusza DEM A. Pohoreckiej (każdej ze zmiennych odpowiada jedno pytanie zamknięte tego kwestionariusza). Zmienna „trudności szkolne”² została podzielona na dwie kategorie: „występowanie trudności” (odpowiedzi „Miewałem najczęściej oceny przeciętne lub słabe” lub „Powtarzałem klasę”) i „brak trudności” (odpowiedzi „Należałem do uczniów dobrych lub bardzo dobrych”). „Praca” obejmowała 3 kategorie doświadczeń związanych z pracą zarobkową w czasie wolnym od zajęć szkolnych: 1) nigdy nie pracował, 2) pracował, ale teraz nie pracuje, 3) pracuje. Zmienna „typ rodziny” została podzielona na dwie kategorie: rodzina pełna (ojciec i matka mieszkają razem) i inne przypadki. „Zatrudnienie ojca/matki” obejmowało kategorie „pracuje” i „nie pracuje”. „Wykształcenie ojca/matki” obejmowało 4 stopnie wykształcenia od podstawowego lub niepełnego średniego do wyższego. „Liczba rodzeństwa” wahała się od 0 (jedynak) do trojga i więcej.

² Zmienna ta nie była uwzględniona w referacie [8].

„Kolejność urodzenia” obejmowała 3 kategorie: 1) pierwszy, 2) środkowy, 3) ostatni. Zmienna „mieszkanie wspólnie z obojgiem rodziców” została podzielona na dwie kategorie: jedna obejmowała osoby aktualnie mieszkające z obojgiem rodziców, druga - wszystkie inne przypadki. Ocena sytuacji materialnej rodziny dokonywana była na skali od „bardzo zły” (1) do „bardzo dobrej” (5). Niezadowolenie z sytuacji życiowej mierzone za pomocą skali od „bardzo zadowolony” (1) do „bardzo niezadowolony” (5).

Zmienne dotyczące poczucia koherencji. Do pomiaru poczucia koherencji zastosowano polską adaptację Kwestionariusza Orientacji Życiowej (SOC-29) A. Antonovsky’ego. Wyniki w podskalach zrozumiałości, sterowalności i sensowności były odpowiednio wskaźnikami poczucia zrozumiałości, poczucia sterowalności i poczucia sensowności. Globalny wynik w skali SOC był wskaźnikiem ogólnego poczucia koherencji (SOC).

Zmienne dotyczące picia alkoholu. Do pomiaru zmiennych dotyczących picia alkoholu wykorzystano część Kwestionariusza NAP A. Pohoreckiej - każdej ze zmiennych odpowiadało jedno pytanie zamknięte tego kwestionariusza. W związku z wyraźnie skośnym rozkładem odpowiedzi (który najprawdopodobniej odzwierciedla naturę zjawiska), w ramach każdego z interesujących nas pytań dokonano klasyfikacji odpowiedzi na dwie możliwie równoliczne kategorie. W rezultacie tego zabiegu zmienna „częstość picia w ciągu ostatnich 6 miesięcy” obejmowała kategorie „duża częstość” (2-3 razy w miesiącu lub częściej) i „mała częstość” (ani razu lub kilka razy); „ilość wypijana jednorazowo w ciągu ostatnich 6 miesięcy” obejmowała kategorię „duża ilość” (dotyczyła ona dziewcząt, które deklarowały, że wypijały 2-4 porcje czyli puszki piwa lub kieliszki wina albo wódki, lub więcej oraz chłopców, którzy deklarowali 5 i więcej porcji) i kategorię „mała ilość” (dotyczącą dziewcząt, które deklarowały, że wypijały 1 porcję oraz chłopców, którzy deklarowali od 1 do 4 porcji). Zmienna „wódka jako najczęściej spożywany alkohol” składała się z kategorii „wódka” (dotyczącej osób, które deklarowały, że najczęściej piły wódkę) oraz z kategorii „pozostałe napoje alkoholowe”. Zmienna „picie w towarzystwie starszych” obejmowała kategorię „towarzystwo starszych” (dotyczącą osób, które deklarowały, że w ciągu ostatnich 6 miesięcy najczęściej piły w towarzystwie starszych znajomych lub w towarzystwie rodziny) oraz kategorię „towarzystwo rówieśników”. Zmienna „zamroczenie alkoholowe” obejmowała kategorię „występowanie zamroczenia alkoholowego” (osoby, które deklarowały, że w ciągu ostatnich 6 miesięcy „urwał im się film” co najmniej jeden raz) oraz kategorię „brak zamroczenia alkoholowego” („Nigdy nie urwał się film”).

Procedura. Badania przeprowadzono grupowo, w szkołach (zamiast normalnych lekcji). Osoby badane wypełniały kolejno kwestionariusze DEM, NAP i Orientacji Życiowej (SOC). Osoby badane mogły zachować pełną anonimowość lub ujawnić badaczom swoje dane personalne (w tym drugim przypadku ankieter, po wpisaniu numerów kodowych, publicznie oddzielał kartkę z danymi personalnymi od zeszytu z wypełnionymi kwestionariuszami).

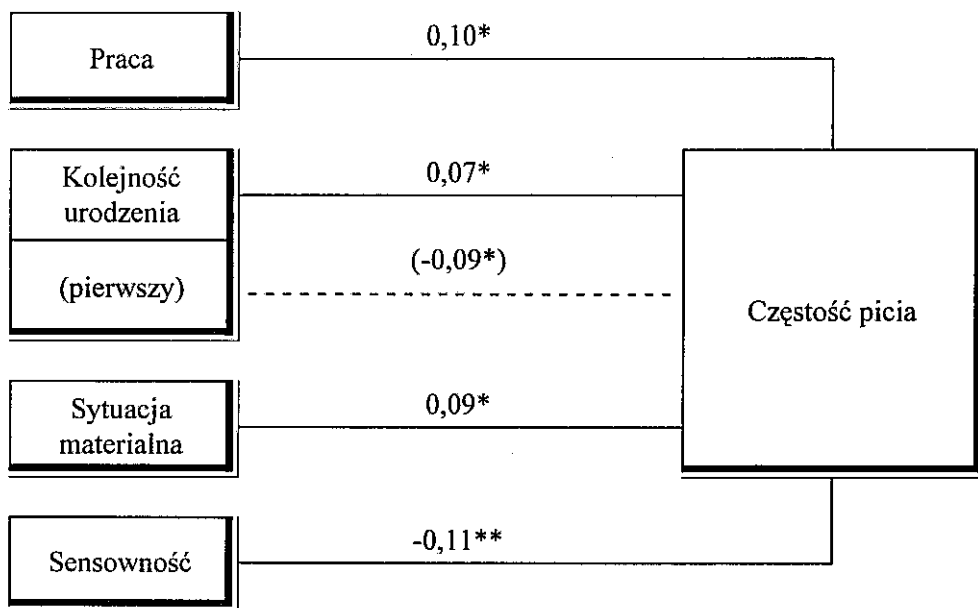
WYNIKI

Aby odpowiedzieć na pytanie o względną wagę warunków życia oraz poczucia koherencji i jego komponentów jako czynników wpływających na picie alkoholu przez młodzież dokonano dziesięciu (5 dla dziewcząt i 5 dla chłopców) krokowych analiz regresji logi-

stycznej w których zmiennymi zależnymi (wyjaśnianymi) były poszczególne zmienne dotyczące picia. Zmiennymi niezależnymi (wyjaśniającymi) w każdej z tych analiz początkowo były wszystkie zmienne dotyczące warunków życia i poczucia koherencji. W rezultacie krokowej selekcji zmiennych niezależnych uzyskano cztery równania (modele) regresji logistycznej dla dziewcząt i pięć równań (modeli) dla chłopców zawierające tylko takie zmienne niezależne, które istotnie ($p < 0,05$) korelowały z daną zmienną dotyczącą picia alkoholu. Jak zawsze w przypadku regresji wielokrotnej, siłę związku każdej zmiennej niezależnej ze zmienną zależną określono kontrolując wpływ pozostałych zmiennych niezależnych, ale jako miarę tego związku zastosowano statystykę R^3 . Dopasowanie modelu do danych scharakteryzowano przez określenie liczby i procentu przypadków poprawnie zaklasyfikowanych (przewidywanych) na podstawie równania regresji w każdej z dwóch kategorii zmiennej zależnej.

RYCINA 1

Wartości R w modelu krokowej regresji logistycznej wyjaśniającym częstość picia alkoholu przez chłopców za pomocą zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji

Objaśnienia:

w nawiasy ujęto nazwy zmiennych instrumentalnych i odpowiadające im wartości statystyki R

* - $p < 0,05$

** - $p < 0,01$

³ Statystyka R jest oparta na statystyce Walda i przybiera wartości od -1 do +1. Pozytywna wartość oznacza, że im wyższa wartość zmiennej niezależnej, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia składającego się na zmienną zależną.

Nie udało się wprowadzić żadnej ze zmiennych niezależnych do modelu wyjaśniającego częstość picia alkoholu przez dziewczęta. Znacząco to, że częstości tej nie da się wyjaśnić za pomocą analizowanych warunków życia i poczucia koherencji. Natomiast do modelu wyjaśniającego (przewidyującego) częstość picia przez chłopców weszły cztery zmienne (patrz ryc. 1).

Zmienne te łącznie dały 64,88% poprawnych klasyfikacji na dwa stopnie częstości picia, przy czym poprawnie sklasyfikowały 80,48% chłopców rzadko pijących i 44,79% często pijących w ciągu ostatnich sześciu miesięcy. Tak więc można powiedzieć, że chłopcy rzadko piją alkohol na ogół wtedy, gdy nigdy nie pracowali zarobkowo w czasie wolnym od zajęć szkolnych lub/i gdy są synami pierwotnymi, względnie (tj. w porównaniu z resztą badanej populacji) nisko oceniają sytuację materialną swych rodzin i mają względnie wysokie poczucie sensowności. Odwrotność jest prawdziwa dla przewidywania czy wyjaśniania częstego picia alkoholu, jednak trafność przewidywania jest tu znacznie mniejsza (bo prawie dwa razy mniejszy procent osób trafnie sklasyfikowanych jako często pijące niż procent osób trafnie sklasyfikowanych jako rzadko pijące).

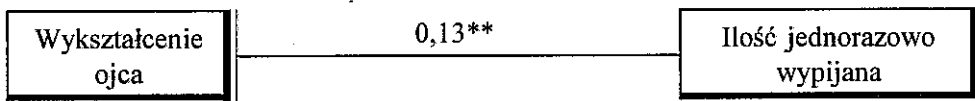
Model wyjaśniający ilość alkoholu wypijanego jednorazowo przez dziewczęta zawiera tylko jedną zmienną (patrz ryc. 2, część A): wykształcenie ojca ($R=0,13$; $p<0,01$).

Model ten sklasyfikował poprawnie 64,59% wszystkich przypadków, przy czym istnieje wyraźna dysproporcja dla trafności przewidywania przynależności do grupy mało pijących i dużo pijących: w grupie dziewcząt mało pijących uzyskano 95,35% poprawnych zaklasyfikowań, a w grupie dziewcząt dużo pijących - tylko 9,09%. Tak więc im

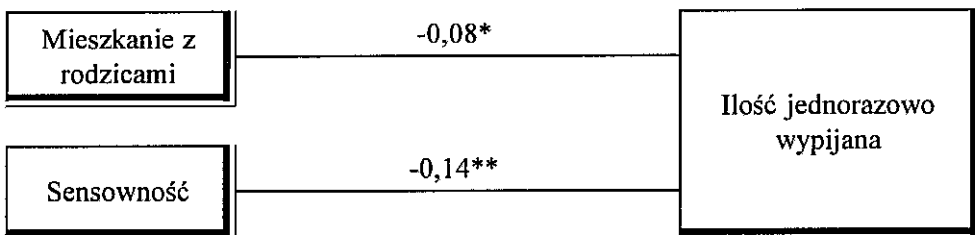
RYCINA 2

Wartości R w modelach krokowej regresji logistycznej wyjaśniających ilość jednorazowo wypijanego alkoholu przez dziewczęta i chłopców za pomocą zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji

A. Model dla dziewcząt

B. Model dla chłopców

Objaśnienia jak w ryc. 1

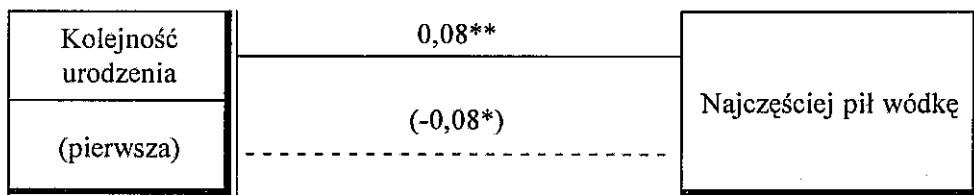
niższe wykształcenie ojca, tym większe prawdopodobieństwo, że jego córka będzie jednorazowo piła tylko jedną porcję alkoholu. Do modelu wyjaśniającego ilość alkoholu wypijanego jednorazowo przez chłopców weszły dwie zmienne: mieszkanie wspólnie z rodzicami ($R = -0,08$; $p < 0,05$) i poczucie sensowności ($R = -0,14$; $p < 0,01$) (patrz ryc. 2, cz. B). Model ten sklasyfikował poprawnie 68,64% wszystkich przypadków. W grupie chłopców mało pijących dał on 96,77% poprawnych zaklasyfikowań, a w grupie chłopców dużo pijących - tylko 2,83%. Znaczy to, że istnieje wyraźna dysproporcja dla trafności przewidywania (na podstawie modelu) przynależności do grupy mało pijących i grupy dużo pijących. Tak więc prawdopodobieństwo, że chłopiec będzie mało pił jednorazowo jest większe wtedy, gdy mieszka z obojgiem rodziców niż wtedy, gdy mieszka w innych warunkach (tylko z jednym z rodziców, w internacie itd.) i jest tym większe im wyższe ma poczucie sensowności.

Picie wódki przez dziewczęta daje się wyjaśnić kolejnością urodzenia ($R = 0,08$; $p < 0,05$), a przez chłopców - trudnościami szkolnymi ($R = 0,13$; $p < 0,01$) (patrz ryc. 3).

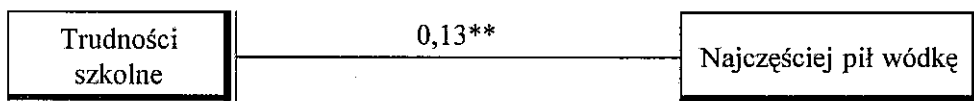
RYCINA 3

Wartości R w modelach krokowej regresji logistycznej wyjaśniających picie wódki przez dziewczęta i chłopców za pomocą zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji

A. Model dla dziewcząt

B. Model dla chłopców

Objaśnienia jak w ryc. 1.

Model dla dziewcząt dał ogółem 83,51% poprawnych przewidywań przynależności do jednej z dwóch kategorii zmiennej „wódka jako najczęściej spożywany alkohol”. W grupie dziewcząt, które najczęściej piły inne napoje alkoholowe niż wódka, trafność przewidywania na podstawie tego modelu wynosiła 100%, zaś w grupie dziewcząt, które najczęściej piły wódkę - 0%! Jeśli więc dziewczyna urodziła się jako pierwsza, to jest bardziej prawdopodobne, że zwykle będzie piła alkohole niskoprocentowe niż wtedy, gdyby urodziła się w dalszej kolejności. Model dla chłopców dał ogółem 74,51%

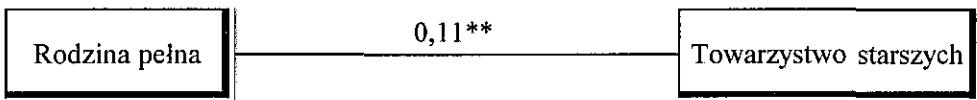
poprawnych klasyfikacji, przy czym podobnie jak w przypadku dziewcząt, wśród chłopców, którzy najczęściej pili inne napoje alkoholowe niż wódka, trafność przewidywania z równania regresji wynosiła 100%, a wśród najczęściej pijących wódkę - 0%. Jest więc bardziej prawdopodobne, że to uczniowie dobrzy, a nie uczniowie z trudnościami szkolnymi, będą pić najczęściej alkohole niskoprocentowe.

Kwestię towarzystwa podczas picia alkoholu znów wyjaśniają modele jednozmiennowe: dla dziewcząt zmienną wyjaśniającą jest typ rodziny ($R = -0,11$; $p < 0,01$), dla chłopców - niezadowolenie ($R = -0,10$; $p < 0,05$) (patrz ryc. 4).

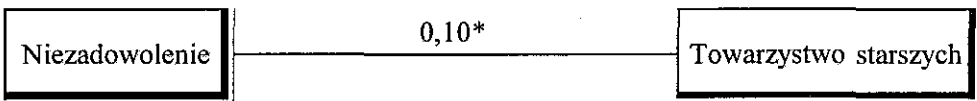
RYCINA 4

Wartości R w modelach krokowej regresji logistycznej wyjaśniających picie alkoholu przez dziewczęta i chłopców w towarzystwie dorosłych za pomocą zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji

A. Model dla dziewcząt

B. Model dla chłopców

Objaśnienia jak w ryc. 1.

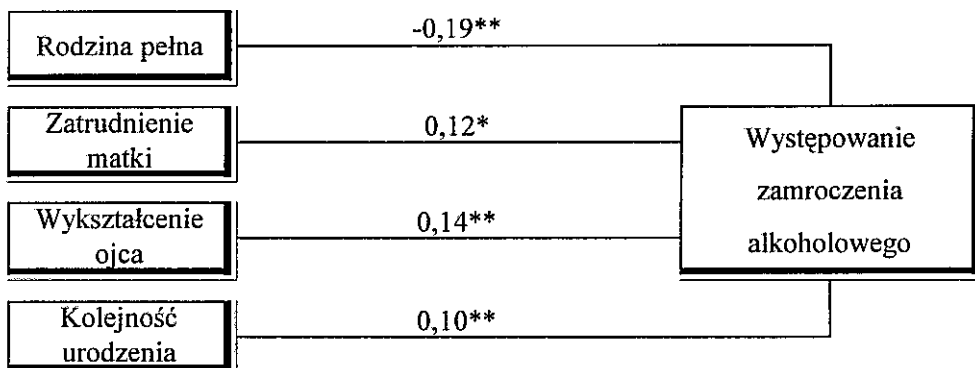
Model dla dziewcząt dał ogółem 70,59% poprawnych klasyfikacji. W grupie pijących najczęściej w towarzystwie rówieśników model dał 99,72% poprawnych klasyfikacji, a w grupie pijących najczęściej w towarzystwie rodziny lub starszych znajomych - 12,71%. Wyniki te znaczą, że prawdopodobieństwo picia w towarzystwie rówieśników jest większe w przypadku dziewcząt wychowujących się w rodzinach pełnych niż w przypadku dziewcząt wychowujących się w innych warunkach. Model dla chłopców dał ogółem 91,86% poprawnych klasyfikacji. W grupie pijących najczęściej w towarzystwie rówieśników model dał 100% poprawnych klasyfikacji, a w grupie pijących najczęściej w towarzystwie rodziny lub starszych znajomych - 0%. Prawdopodobieństwo picia z rówieśnikami (a nie ze starszymi dorosłymi) jest więc tym większe, im większe jest niezadowolenie chłopca z jego sytuacji życiowej.

Do modeli wyjaśniających występowanie zamroczenia alkoholowego u dziewcząt i u chłopców weszło odpowiednio 4 i 7 zmiennych (patrz ryc. 5).

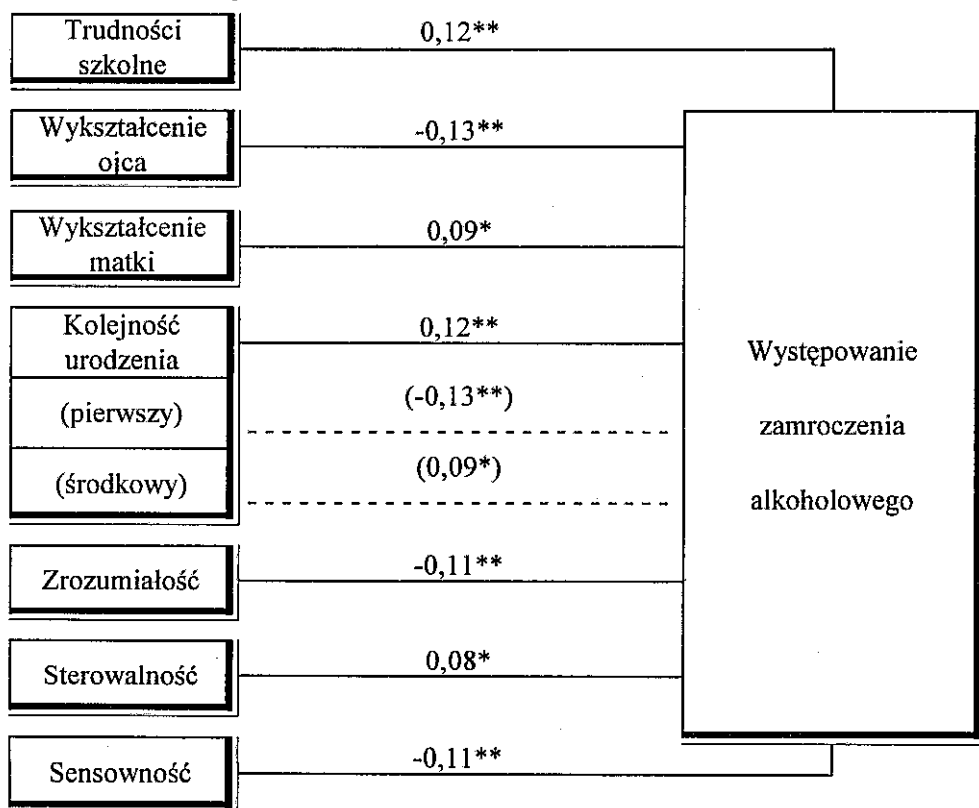
RYCINA 5

Wartości *R* w modelach krokowej regresji logistycznej wyjaśniających występowanie zamroczenia alkoholowego u dziewcząt i chłopców za pomocą zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji

A. Model dla dziewcząt

B. Model dla chłopców

Objaśnienia jak w ryc. 1.

I tak w przypadku dziewcząt zmiennymi wyjaśniającymi okazały się: typ rodziny ($R = -0,19$; $p < 0,01$), zatrudnienie matki ($R = 0,12$; $p < 0,05$), wykształcenie ojca ($R = 0,14$; $p < 0,01$) i kolejność urodzenia ($R = 0,10$; $p < 0,05$). Zmienne te łącznie dały 90,32% poprawnych przewidywań przynależności do grupy w której wystąpiło choć raz zamroczenie alkoholowe lub do grupy, w której nie wystąpiło takie zdarzenie w ciągu ostatnich 6 miesięcy. W pierwszej z wymienionych grup „sklasyfikowały” poprawnie 7,32% przypadków, w drugiej - 99,72%. Czyli prawdopodobieństwo tego, że dziewczyna pomimo picia alkoholu nie dozna zamroczenia jest większe wtedy, gdy wychowywała się ona w rodzinie pełnej lub/i gdy matka nie pracuje, a ojciec ma wykształcenie podstawowe lub co najwyżej niepełne średnie oraz gdy nie urodziła się w ostatniej kolejności.

W przypadku chłopców zmiennymi wyjaśniającymi okazały się: trudności szkolne ($R = 0,12$; $p < 0,01$), wykształcenie ojca ($R = -0,13$; $p < 0,01$), wykształcenie matki ($R = 0,09$; $p < 0,05$), kolejność urodzenia ($R = 0,12$; $p < 0,01$), poczucie zrozumiałości ($R = -0,11$; $p < 0,01$), poczucie sterowalności ($R = 0,08$; $p < 0,05$) i poczucie sensowności ($R = -0,11$; $p < 0,01$). Równanie obejmujące te zmienne dało ogółem 70,14% poprawnych przewidywań przynależności do grupy w której wystąpiło choć raz zamroczenie alkoholowe lub do grupy, w której nie wystąpiło takie zdarzenie w ciągu ostatnich 6 miesięcy. W pierwszej z nich „sklasyfikowało” poprawnie 31,9% przypadków, a w drugiej - 88,7%. Znaczy to, że prawdopodobieństwo tego, że chłopak pomimo picia alkoholu nie dozna zamroczenia jest większe wtedy, gdy jest uczniem dobrym lub bardzo dobrym lub/i gdy jest pierwszym dzieckiem, a także prawdopodobieństwo to jest tym większe im wyższe wykształcenie ojca lub/i im niższe wykształcenie matki, im wyższe poczucie zrozumiałości, im niższe poczucie sterowalności i im wyższe poczucie sensowności.

OMÓWIENIE WYNIKÓW I DYSKUSJA

Słabe dopasowanie modeli regresji logistycznej do rzeczywistych wyników (wyrażone zaprezentowanymi rozkładami klasyfikacji oraz nie prezentowanymi miarami dopasowania, takimi jak $-2LL$ i $Z2$), a także niskie wartości statystyki R wskazują na niewielką rolę naszego zestawu zmiennych dotyczących warunków życia i poczucia koherencji w wyjaśnianiu zachowań starszej młodzieży związanych z piciem alkoholu. Wyniki leżące u podstaw tego wniosku wydają się zrozumiałymi w świetle przytaczanej już tezy „Ósmego raportu” [3], że rówieśnicy (koledzy) mają znacznie większy wpływ na picie alkoholu przez dorastających niż rodzice i niż inne czynniki (np. motywacja do redukcji napięcia związanego ze stresem) - w naszych badaniach nie mierzyliśmy takich zmiennych, które pozwalałyby na bezpośrednie oszacowanie wpływu rówieśników.

Wyniki potwierdzają wzmiankowaną również w „Ósmym raporcie” [3] odmienność konstelacji zmiennych korelujących z piciem alkoholu przez dziewczęta i przez chłopców. Najbardziej charakterystyczna różnica dotyczy roli poczucia koherencji: poczucie to w porównaniu z warunkami życia nie miało wpływu na sposób picia

dziewcząt, natomiast w przypadku chłopców nasilenie składników poczucia koherencji wiązało się z trzema spośród pięciu miar zachowań dotyczących alkoholu. Wynik ten jest niezupełnie zgodny z rezultatami analiz Pohoreckiej i Jelonkiewicz [7]. Za pomocą analizy wariacji stwierdziły one wśród dziewcząt istotne zależności między poczuciem koherencji (lub jego składnikiem - sensownością) a częstością picia, ilością jednorazowo wypijanego alkoholu i częstością występowania zamroczenia alkoholowego. Rozbieżności te mogą być spowodowane dychotomizacją zmiennych dotyczących alkoholu i mniejszą mocą regresji logistycznej niż moc ANOVy, ale prawdopodobnie znaczenie miał też fakt kontrolowania zmiennych dotyczących warunków życia, czego wspomniane autorki nie zrobiły. Za ostatnią możliwością przemawia to, że inne zmienne warunków życia wyjaśniały picie przez chłopców, a inne - przez dziewczęta. Jeśli więc kontrolując wpływ warunków życia nie stwierdzamy u dziewcząt związku poczucia koherencji z piciem alkoholu, to może to znaczyć, że Pohorecka i Jelonkiewicz [7] wzięły zależności pozorne za rzeczywiste (te same warunki życia mogły powodować nasilenie lub osłabienie poczucia koherencji i jednocześnie odpowiednie zmiany w zachowaniach dotyczących alkoholu).

Z kolei fakt, że wysokość poczucia koherencji wiązała się z piciem alkoholu przez chłopców pomimo kontrolowania kilku zmiennych dotyczących potencjalnie stresogennych warunków życia może znaczyć, że albo poczucie to ma jeszcze inne niż niwelujące wpływ stresu właściwości, albo dodatkowym źródłem stresu dla chłopców były inne czynniki niż te, które kontrolowaliśmy. Choć uprawniony jest wniosek, że wysokość poczucia koherencji wiązała się z piciem alkoholu przez chłopców (analizy [8], w których wprowadzono do równań regresji globalny wskaźnik poczucia koherencji bez wskaźników parcjalnych dały niemal identyczne wyniki, tyle że zamiast wskaźników parcjalnych w modelu końcowym pojawiał się wskaźnik globalny), to warto zauważyć, że składniki poczucia koherencji okazały się lepszymi predyktorami (zmiennymi wyjaśniającymi) niż globalne poczucie koherencji. Co więcej, w wypadku modelu wyjaśniającego występowanie zamroczenia alkoholowego składniki te działały w przeciwnych kierunkach. Tak więc to nie poczucie koherencji, które można by rozumieć jako wspólny czynnik (obejmujący wspólną frakcję) poczucia zrozumiałości, poczucia sterowalności i poczucia sensowności lecz raczej specyficzne właściwości (frakcje) tych szczegółowych konstruktów (mierzonych za pomocą narzędzia Antonovsky'ego) pozwalają lepiej wyjaśniać i przewidywać sposób picia alkoholu przez chłopców kończących szkołę średnią.

Korelacyjny charakter naszych badań nie pozwala na jednoznaczne wnioski o zależnościach przyczynowo-skutkowych, jednak niektóre zmienne dotyczące warunków życia są tego rodzaju, że wielce prawdopodobne staje się usytuowanie poczucia koherencji lub jego składników jako czynnika pośredniczącego wpływ wspomnianych zmiennych na picie alkoholu. Kwestii tej przyjrzymy się podczas próby interpretacji poszczególnych modeli.

Najpierw odnotujemy fakt, że żadna z badanych zmiennych nie tłumaczy częstości picia przez dziewczęta. Model wyjaśniający częstość picia alkoholu przez chłopców

wskazuje na to, że rzadkiemu picciu przez nich sprzyja brak jakichkolwiek doświadczeń z pracą zarobkową, bycie dzieckiem pierworodnym, niska ocena sytuacji materialnej rodziny i wysokie poczucie sensowności; częstemu picciu sprzyja podejmowanie pracy zarobkowej w godzinach wolnych od zajęć szkolnych, urodzenie się w ostatniej kolejności, wysoka ocena sytuacji materialnej i niskie poczucie sensowności. Podejmowanie pracy zarobkowej z pewnością dostarcza środków do zakupu alkoholu, a podejmowanie jej w małych miastach prawdopodobnie często łączy się z wchodzeniem w środowisko społeczne zachęcające do picia. Możliwe jest też, że pracę zarobkową podejmują chłopcy z takich środowisk, w których częste picie jest bardziej akceptowane. Wysokie poczucie sensowności może dodatkowo zabezpieczać przed skutkami stresów pochodzących ze źródeł innych niż warunki życia, które weszły do modelu, a niskie poczucie sensowności nie zabezpiecza przed proalkoholowym działaniem stresu (patrz hipoteza redukcji napięcia) i być może samo jest źródłem przewlekłego stresu (jeśli przekonanie, że nic nie warto robić, jest nieprzyjemne). Wpływu kolejności urodzenia nie da się wytłumaczyć bez spekulacji odbiegających zbyt daleko od zebranego materiału.

Spośród badanych warunków życia, przy kontrolowaniu wysokości poczucia koherencji, jedynie wykształcenie ojca wpływa na ilość alkoholu jednorazowo wypijanego przez dziewczęta: względnie niskie wykształcenie ojca sprzyja wypijaniu tylko niewielkich ilości. W badaniach referowanych przez Frączka [4] okazało się, że konsumpcja alkoholu (badana deklaracjami rodziców) jest wyższa w rodzinach o niższych osiągnięciach edukacyjnych, więc być może doświadczenia dziewcząt z pijącym ojcem (pijącymi rodzicami?) powstrzymują je przed picciem większych ilości. W przypadku chłopców mieszkanie z rodzicami, a więc prawdopodobnie większa kontrola z ich strony, sprzyja picciu mniejszych ilości (łatwiej jest ukryć fakt wypicia niewielkiej porcji alkoholu, a rodzicom prawdopodobnie łatwiej jest się pogodzić z lekkim rauszem syna niż ze stanem upojenia). Picciu niewielkich ilości sprzyja przede wszystkim wysokie poczucie sensowności, prawdopodobnie z takich samych powodów, z jakich sprzyja małej częstotliwości picia.

Przed picciem wódki dziewczęta zabezpiecza (w pewnym stopniu) urodzenie się w pierwszej kolejności. Stwierdzone u chłopców współwystępowanie dobrych osiągnięć szkolnych z picciem alkoholi słabszych od wódki można różnie tłumaczyć: prawdopodobna jest zależność pozorna - środowisko społeczne może sprzyjać zarówno osiągnięciom szkolnym jak i preferowaniu bądź dostępności słabszych napojów alkoholowych, ale możliwe jest też, iż brak trudności szkolnych zabezpiecza przed wejściem w środowisko, które pije wódkę.

Picie w towarzystwie rówieśników łączy się w przypadku dziewcząt z wychowywaniem się w rodzinie pełnej, co może znaczyć, że rodziny pełne częściej od innych warunków wychowawczych nie pozwalają córkom na picie alkoholu i te muszą pić gdzieś po kryjomu lub/i że częściej ułatwiają picie w towarzystwie rówieśników (np. rodzice wyjeżdżają na weekendy, wychodzą do kina itp.). W przypadku chłopców picie z rówieśnikami łączy się z ogólnym niezadowoleniem z sytuacji życiowej - być może niezadowoleni chłopcy przypisują pokoleniu swoich rodziców winę za

swą złą sytuację i dlatego wolą pić z kolegami albo może dlatego są niezadowoleni, że mają restryktywnych rodziców i w rezultacie nie mają innej alternatywy, jak pić z kolegami. Warto jednak pamiętać, że i tak 91% badanych chłopców najczęściej pije z kolegami [7].

Przed występowaniem zamroczenia alkoholowego zabezpiecza dziewczęta przede wszystkim wychowywanie się w rodzinie pełnej, a ponadto niskie wykształcenie ojca, niepracująca matka i urodzenie się w pierwszej kolejności. Czynniki pierwszy i trzeci mogą być interpretowane jako warunki do większej kontroli nad córką, ale też jako specyficzne warunki rozwoju emocjonalnego i rozwoju identyfikacji z rolą kobiety. Jeśli dodamy do tego niskie wykształcenie ojca, to nasuwa się przypuszczenie, że warunki najskuteczniej zabezpieczające dziewczęta przed zamroczeniem alkoholowym stwarza rodzina nie zorientowana na sukces edukacyjno-społeczny (nie da się jednak wykluczyć, że częściej mamy tu do czynienia z odstręczającym wpływem niewykształconego ojca-pijaka). U chłopców tylko kolejność urodzenia działa tak samo jak u dziewcząt. Wykształcenie ojca działa w odwrotnym kierunku - im wyższe wykształcenie ojca, tym bardziej prawdopodobne, że nie dojdzie do zamroczenia alkoholowego. Natomiast wykształcenie matki zdaje się pełnić dla syna rolę podobną do wykształcenia ojca w przypadku córki: im niższe jest wykształcenie matki, tym większe prawdopodobieństwo, że syn pod wpływem alkoholu nie dozna utraty świadomości. Fakt bycia dobrym uczniem łączy się z większym prawdopodobieństwem, że nie dojdzie do zamroczenia. Im wyższe poczucie zrozumiałości i sensowności tym większe prawdopodobieństwo, że nie dojdzie do tego zdarzenia. Zależności powyższe sugerują, że chłopców przed nadmiernym piciem najbardziej zabezpiecza motywacja do sukcesu edukacyjno-społecznego lub szersza motywacja osiągnięć, prawdopodobnie modelowana przez ojców lub/i stymulowana przez słabo wykształcone matki. Jeśli do tego nie wierzą w łatwy dostęp do środków umożliwiających osiągnięcie tego sukcesu (niskie poczucie sterowalności), to tym bardziej nie mogą pozwolić sobie na pijaństwo prowadzące do utraty świadomości.

Powyższa dyskusja wskazuje na celowość próby skonstruowania modeli zależności przyczynowo-skutkowych w obrębie analizowanych przez nas zmiennych. Weryfikacja takich modeli będzie przedmiotem przyszłego opracowania.

Marek Zwoliński

Living conditions and sense of coherence in relation to alcohol drinking in adolescents

Summary

On the grounds of Antonovsky's theory and an assumption that alcohol may serve to reduce tension it was hypothesised by Pohorecka and Jelonkiewicz (1995) that persons with a strong sense of coherence, as compared to those with a low sense of coherence, would drink alcohol less frequently and in smaller amounts. The hypothesis was confirmed on a sample of about 1000 students of the last form of seconda-

ry vocational schools. The aim of this study was to determine the role of sense of coherence and of living conditions (such as type of family, parental employment and education level, siblings, financial situation of the family, Ss' part-time jobs, etc.) as factors explaining alcohol consumption in the same population of adolescents. A series of stepwise logistic regression analyses of the data obtained in the study by Pohorecka and Jelonkiewicz indicates that generally the variables affecting alcohol-related behaviours are different in boys than in girls. Moreover, a significant relationship between the sense of coherence and the behaviours in question was found in boys only. All significant relationships were definitely weak, which suggests that alcohol drinking in adolescence should be explained by peer influences rather than in terms of tension reduction and the sense of coherence as a factor levelling the consequences of tension.

Key words: alcohol drinking\ adolescence\ sense of coherence\ living conditions

PIŚMIENNICTWO

1. Antonovsky A. (1987). *Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Antonovsky A. (1993). *The structure and properties of the Sense of Coherence scale*. Soc. Sci. Med., 36, 725-733.
3. Eighth Special Report to the U.S. Congress on Alcohol and Health From the Secretary of Health and Human Services, September 1993. U.S. Department of Health and Human Services.
4. Frączek A. (1990). *Rozwój w okresie dorastania a nawykowe palenie i picie*. Nowiny Psychologiczne, 5-6 (70-71), 71-82.
5. Mroziak B. *Założenia teoretyczne i problem badań prowadzonych aktualnie w ZPK; wybrane wyniki dotyczące związków SOC i zdrowia psychicznego*. Referat wygłoszony podczas konferencji „Poczucie koherencji a zdrowie psychiczne i picie alkoholu przez młodzież”, Jabłonna, 6-7 października 1995.
6. Mroziak B., Czabała J.C., Zwoliński M. (w druku). *Poczucie koherencji (SOC) jako determinant zdrowia psychicznego młodzieży - sprawozdanie z badań pilotażowych*. Psychiatria Polska.
7. Pohorecka A., Jelonkiewicz I. (1995). *Picie alkoholu a poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem u młodzieży kończącej szkołę średnią*. Alkoholizm i Narkomania. 1(18), 43-57.
8. Zwoliński M. *Warunki życia i poczucie koherencji a picie alkoholu przez młodzież ostatnich klas średnich szkół zawodowych*. Referat wygłoszony podczas konferencji „Poczucie koherencji a zdrowie psychiczne i picie alkoholu przez młodzież”, Jabłonna, 6-7 października 1995.